

R E C E N Z J E

P. K. Р имантене, ПАЛЕОЛИТ И МЕЗОЛИТ ЛИТВЫ, Wilno 1971, s. 203, rycin w tekście 148, streszczenie w j. niemieckim i litewskim.

Omawiana praca jest pierwszym w literaturze archeologicznej tak szerokim ujęciem najdawniejszych pradziejów Litwy. Dotychczasowe prace z tego zakresu dotyczyły bądź pewnych tylko rejonów tego kraju, bądź stanowiły tylko wstęp do opracowań ogólniejszych, względnie reprezentowały krótkie, syntetyczne ujęcie tej części jego pradziejów. R. K. Rimantene, prowadząc od ponad trzydziestu lat badania stanowisk epoki kamienia na obszarze Litwy, posiada wszelkie dane do podjęcia takiego właśnie tematu. Stanowi też ono podsumowanie jej długoletnich badań. Uwzględniono w nim także odkrycia dawniejsze, zwłaszcza materiały gromadzone przez W. Szukiewicza z obszaru południowo-wschodniej Litwy.

Praca składa się z czterech rozdziałów, a ramy czasowe jej tematu obejmują część późnego plejstocenu i wczesny holocen, od böllingu do końca okresu atlantyckiego. W pierwszym rozdziale dokonano przeglądu dotychczasowych wyników badań i opracowań paleolitu i mezolitu Litwy. Rozdział drugi poświęcony jest zagadnieniu jej najstarszego osadnictwa. Wprawdzie z terenu Litwy brak na razie materiałów archeologicznych pozwalających cofnąć jego początki aż do böllingu, ale — zdaniem autorki — pojedyncze znaleziska rogów renifera ze śladami obróbki, pochodzące z Polski północnej i obwodu kaliningradzkiego, a datowane pyłkowo na ten okres, wskazują na możliwość penetracji ówczesnych gromad ludzkich także na terytorium Litwy. Znaleziska wyrobów krzemienych, stanowiące już wyraźne ślady pobytu człowieka na omawianym obszarze, odnoszone są do połowy interstadiału allerödskiego, odkąd śledzi się je już nieprzerwanie aż do neolitu.

Pozostałe dwa obszernie rozdziały poświęcone są szczegółowemu przedstawieniu paleolitu i mezolitu Litwy. Każdy rozpoczyna się omówieniem warunków przyrodniczych, stanowiących tło dla osadnictwa poszczególnych okresów. Uwzględniono w nim krótko problemy związane z klimatem, warunkami sedymentacji, rozwojem flory i fauny oraz kształtowaniem się linii brzegowej Bałtyku.

W jednym z pierwszych rozdziałów autorka podkreśla, że zasadniczym celem pracy jest wyodrębnienie w zebranych dotąd materiale archeologicznym grup kulturowych, które ze względu na swą zwartość typologiczną i zaznaczającą się zarazem odmienność w stosunku do innych materiałów, można by traktować jako grupy etniczno-kulturowe. Wiąże się z tym konieczność prześledzenia ich związków genetycznych, zasięgów, a także ewentualnego ich dalszego rozwoju. Zadanie to, trzeba przyznać, jest niezmiernie trudne, jeśli weźmie się pod uwagę materiały źródłowe jakimi autorka dysponowała.

Podstawą wprowadzonych podziałów kulturowych paleolitu i mezolitu Litwy są wyniki analizy typologicznej inwentarzy poszczególnych stanowisk. Chronologia tych ostatnich oparta jest głównie na obserwacjach ich sytuacji na tarasach rzecznych i jeziornych. Brak jest bowiem na Litwie stanowisk o wyraźnej sytuacji stratygra-

ficznej, powiązanych z osadami organogenicznymi, umożliwiającymi ich datowanie metodą analizy pyłkowej lub innymi metodami przyrodniczymi.

Wśród znalezisk paleolitycznych Litwy R. K. Rimantene wyróżnia dwa duże, odrębne zespoły grup kulturowych: magdaleński i świderski. Pierwszy określony został przez autorkę jako „magdalenien nadbałtycki” (pribalticki madlen), drugi wiąże z kulturą świderską Polski i zachodniej Białorusi. „Nadbałtycki magdalenien” ma należeć genetycznie do późnopaleolitycznych grup kulturowych znanych z obszarów niżowych północno-zachodniej Europy, wysp duńskich i południowej Szwecji, a stanowiących dalekie, północne derywaty magdalenieniu Europy zachodniej. Są to głównie: kultura Bromme-Lyngby, grupa ahrensburka, a także grupa stanowisk z ostrzami tylcowymi, jednozadziorowymi. Jej zdaniem, stanowiska tych kultur wskazują na dalekie, sezonowe wędrówki łowieckich gromad z południowo-zachodnich obszarów nadbałtyckich aż do południowej Litwy. Stanowiska omawianego kompleksu są tu nieliczne. Do grupy ahrensburkiej zaliczono stanowisko Wilno 1, stanowisko nad jeziorem Ilgis, Mitriszkes 6a-c — wszystkie w południowo-wschodniej Litwie. Z nich najbardziej interesujące jest stanowisko w Wilnie, które dostarczyło największej ilości narzędzi. Występują wśród nich liściaki określone jako ahrensburkie (jednak bardzo szerokie), liczne krępe i krótkie drapacze (głównie odłupkowe), rylce, wśród których najliczniejsze są węglowe, oraz wiórki półtylcowe. Inwentarze pozostałych stanowisk, znacznie uboższe w narzędzia, zawierały podobne elementy.

Dla grupy Bromme Lyngby, reprezentowanej przez stanowiska Maskauka 6, Ežarinas 9, 15, 16, Diarežniczia (Dereżnica) 31, Miargaziaris (Mergażery) 8, charakterystyczne są ostrza (liściaki) o szerokim, stromo łuskany trzpieniu, identyfikowane z ostrzami typu Lyngby. Towarzyszący im zestaw narzędzi bliski jest opisanemu wyżej, właściwemu dla grupy ahrensburkiej. Są w nim krótkie i krępe drapacze odłupkowe, rylce węglowe (obok klinowych). Stanowisko Diarežniczia 31, w omawianej grupie najbogatsze w narzędzia (25 sztuk), dostarczyło tych samych typów, co Wilno 1, z różnicą tylko w proporcji ilości drapaczy i rylców. Są wśród nich także małe wióry półtylcowe, a okaz z ryc. 13: 2 stanowi formę charakterystyczną raczej dla materiałów ahrensburkich. Inwentarze pozostałych stanowisk obydwu grup są nieliczne, co utrudnia wszelkie porównania. Z ilościowego zestawienia typów narzędzi ich stanowisk (tabela 1) wynika, że wprawdzie w części inwentarzy grupy ahrensburkiej brak jest rylców klinowych, będących typowym składnikiem inwentarzy Bromme-Lyngby, ale nie ma ich także na niektórych stanowiskach zaliczonych do tej właśnie grupy (Maskauka 6, Ežarinas 15), co tłumaczy tylko częściowo ubóstwo ich inwentarzy. Wiadomo też, że tzw. liściaki Lyngby spotyka się często w inwentarzach ahrensburkich, a także innych późnoplejstocęńskich i młodszych. Niektóre ze zilustrowanych w pracy liściaków bardziej przypominają okazy ahrensburkie niż Bromme-Lyngby (ryc. 8: 1; ryc. 9: 1).

Trzecia grupa „nadbałtyckiego magdalenieniu” jest najmniej sprecyzowana. Reprezentują ją zaledwie 4 okazy ze stanowiska nad jeziorem Glynas w rej. Varenj (Orany). Są to dwa jednozadziorce tylcowe i może fragment trzeciego (?) oraz szeroki odłupnik z ukośnie łuskany wierzchołkiem (półtylcem?). Zaliczono też do tej grupy pojedyncze, wybrane okazy (głównie ostrza), pochodzące z badań dawniejszych, przede wszystkim W. Szukiewicza, ale trudno z całą pewnością stwierdzić, czy reprezentują one rzeczywiście którąś z magdaleńskich grup kulturowych, wobec nieznamości towarzyszącego im zestawu narzędzi i warunków ich występowania.

Stanowiska „nadbałtyckiego magdalenieniu” autorka datuje na czas od późnego allerödu do końca młodszego dryasu. Takie datowanie ma uzasadniać związek stanowisk z określonymi tarasami rzecznyymi i jeziornymi. Z obserwacji geologicznych

wynika, że drugi i trzeci taras nadzalewowy rzek i jezior litewskich mogły być dostępne dla osadnictwa od interstadiału allerödskiego. Biorąc pod uwagę występujące w młodszym dryasie osuwiska, autorka podkreśla, że drugi taras mógł być wykorzystywany na miejsce bytowania od połowy allerödu, natomiast w młodszym dryasie z wymienionych wyżej powodów (osuwiska) korzystano z niego niechętnie, lokując się raczej na trzecim tarasie. Inwentarze z tarasu drugiego odnosi więc do późnego allerödu, a znaleziska z trzeciego tarasu do młodszego dryasu, uwzględniając oczywiście ich typologię. Zawodność tego kryterium może okazać się znaczna. Znane dotąd stanowiska ahrensberskie z północno-zachodniej Europy, datowane metodami przyrodniczymi, pochodzą z młodszego dryasu. Wcześniejsze datowanie ich na Litwie wymagałoby pewniejszych danych, niż przytoczone wyżej. Gdyby któreś ze stanowisk zaliczonych do grupy Bromme-Lyngby nie miało domieszek ahrensberskich (?), datowanie go na alleröd nie budziłoby większych zastrzeżeń.

Zwrócenie uwagi na omówiony kompleks stanowisk i wydzielenie go spośród późnopaleolitycznych materiałów Litwy, było na pewno słuszne. Jednak podobny zasięg stanowisk obu grup i podkreślone wyżej zbieżności w ich inwentarzach nie uzasadniają wprowadzonego podziału na grupę ahrensberską i grupę Bromme-Lyngby. Niewielkie między nimi różnice mogą wynikać z sezonowych zmian bytowania i łowów. Jednak bez znajomości całości inwentarzy poszczególnych stanowisk i ich planigrafii nie można wypowiedzieć się szczegółowiej na ten temat.

Termin „nadałtycki magdalenien” i przedstawiony jego podział na grupy wskazują na podkreślane przez autorkę jego genetyczne związki z południowo-zachodnimi obszarami nadałtyckimi. Drogi penetracji stamtąd elementów magdaleńskich na Litwę miałyby prowadzić zatopionym obecnie pasem wybrzeża (ryc. 57). Przypuszczenie takie wydaje się prawdopodobne. Zastanawiający jest jednak brak stanowisk grup magdaleńskich w południowo-zachodniej części Litwy. Wszystkie zaliczane do magdalenien stanowiska (z wyrobami krzemiennymi) znajdują się na prawobrzeżu Niemna. W związku z tym rysuje się inna możliwość interpretacji opisanych przez R. K. Rimantene faktów. Z obszaru Polski środkowej wzmiankowane są stanowiska (Całowanie, pow. Otwock¹, Witów, pow. Łęczyca²), których inwentarze zawierają elementy znane z „magdalenien” Litwy. W Witowie we wschodniej części „wykopu głównego” odsłonięto poziom z przewianą glebą Usselo, w którym spoczywały wyroby krzemienne, m.in. szeroki liściak z trzpieniem nie załuskany na spód, jednozadziorec tylcowy, podobny do okazu znad jeziora Glynas (ryc. 14: 2), krótkie i krępe drapacze odłupkowe i także ryłce, przeważnie węglowe. Możliwe więc, że inwentarze Wilno 1, Glynas 6 i inne wzmiankowane przez R. K. Rimantene stanowią pozostałość późnoplejstoceńskich stanowisk, związanych raczej z Niżem środkowoeuropejskim, niż poprzez strefę nadałtycką z obszarami północno-zachodniej Europy. Biorąc pod uwagę dużą ruchliwość gromad późnopaleolitycznych nie można też wykluczać możliwości rozprzestrzeniania się pewnych elementów kulturowych wzdłuż południowych wybrzeży Bałtyku. Znaleziska wyrobów kościanych i rogowych z obwodu kaliningradzkiego i Mazur, na które zwraca uwagę autorka, mają tu swą wymowę. Ale dopiero wyniki badań archeologicznych tych obszarów mogą dać pełniejsze wyjaśnienie referowanych zagadnień. Koncentracja stanowisk magdaleńskich w południowo-wschodniej Litwie przemawia obecnie za słusznością wyrażonego wyżej przypuszczenia o ich bezpośrednich związkach z obszarami środkowoeuropejskiego Niżu.

¹ R. Schild, *Uwagi o stratygrafii archeologicznej wydm śródlądowych*, [w:] *Procesy i formy wydmowe w Polsce*, Warszawa 1969, s. 152.

² Materiały przygotowywane do druku.

Czwartą grupę „nadbałtyckiego magdalenieniu” Litwy reprezentują stanowiska, w których uwidacznia się wpływ elementów świderskich (Szilelis 2, Miargaziaris 8, Ežarinas 4, 17, Niandriniai oraz wybrane okazy z Kaszetos i Sała). Z tych zapewne względów omówiono je w rozdziale poświęconym grupie stanowisk świderskich. Jest to słuszne, bo o ile można sądzić z materiału ilustracyjnego, są to, wbrew opinii autorki, raczej stanowiska świderskie. Jedynie Szilelis 2, ze względu na minimalny udział liściaków z łuskaniem trzpienia na spód (1 okaz), może nawiązywać do inwentarzy typu Wilno. Natomiast inne wymienione tu dostarczyły materiałów świderskich. Autorka sama określa ich półsurowiec i rdzenie jako typowo świderskie. Towarzyszą im liściaki trzpieniowe łuskane na spód i okazy dwukątowe (wierzbowate). Elementem wskazującym na przynależność tych stanowisk do kompleksu magdaleńskiego mają być wióry łuskane, przede wszystkim półtylcowe. Ale okazy takie spotyka się też na stanowiskach świderskich, typowych (np. w Świdrach Wielkich I)³. Również pojedyncze liściaki z trzpieniem bez łuskania na stronę spodnią stanowią dość częsty składnik inwentarzy świderskich w Polsce i nie jest wcale pewne, czy w każdym wypadku reprezentują one element ahrensburksi lub lyngbijski. Mogą one bowiem stanowić integralną część tych inwentarzy, ale mogą też być domieszką znacznie późniejszą⁴. Zaś masywne „nakopalnianie” narzędzia ze stanowiska Ežarinas 8 doskonale mieszczą się w świderskich stanowiskach tego typu, tj. pracowniach przy miejscach wydobywania surowca krzemienno-krzemianowego. Natomiast okazy jednozadziorców ze stanowiska Ežarinas 17 wskazują raczej na związki z greńską grupą stanowisk Białorusi i stanowią ślad penetracji grup łowieckich także z południowego wschodu.

Wydzieloną w pracy drugą, dużą grupę stanowisk późnego paleolitu Litwy stanowi kompleks świderski (cykl mazowszański według nomenklatury większości archeologów polskich). Jego obecność zaznacza się występowaniem charakterystycznych ostrzy (liściaków) wiórowych z płasko na stronie spodniej łuskanym trzpieniem i niekiedy podobnie załuskanym wierzchołkiem. Towarzyszy im zespół form stosunkowo jednolity na całym terytorium rozprzestrzenienia tego kompleksu. Na Litwie ma on występować od połowy allerödu, przez cały młodszy dryas, aż w głąb holocenu. W jego obrębie autorka wyróżnia trzy grupy chronologiczne. Podstawą takiego zróżnicowania jest topograficzna sytuacja stanowisk w powiązaniu z tarasami nadzalewowymi oraz analiza typologiczna wyrobów krzemienno-krzemianowych. Nawiązano w niej do klasycznego już podziału przemysłu świderskiego L. Sawickiego, podziału ustalonego przez S. Krukowskiego dla cyklu mazowszańskiego, a także R. Schilda teorii trzech kompleksów liściaków. Te schematy typologiczno-chronologiczne są dobrze znane i nie ma potrzeby przypomnienia ich tutaj. Ustalono je na podstawie materiałów nie posiadających oparcia w danych stratygraficznych i przyrodniczych, których były pozbawione. Stosowanie więc tych schematów także w odniesieniu do materiałów litewskich musi budzić wątpliwości. Na wspomnianym już wyżej stanowisku w Witowie, z warstwy datowanej na koniec allerödu i młodszego dryasu pochodzą liściaki z trzpieniem łuskanym na spód, co świadczy, że forma ta, uważana za charakterystyczną dla drugiej, młodszej grupy tego kompleksu nie jest późna. Z drugiej strony przeżywanie się form uznawanych za najstarsze (duże liściaki dwukątowe) jeszcze w holocenie wskazuje na możliwość poważnych błędów przy

³ L. Sawicki, *Przemysł świderski I stanowiska wydłomowe Świdry Wielkie I*, „Przegląd Archeologiczny”. t. V, 1936, tabl. VII-IX.

⁴ E. Brinch-Petersen, *Le Bromméen et le cycle de Lyngby*, „Quartär”, t. 21: 1970, s. 93.

ustalaniu wieku znalezisk w oparciu o kryterium typu liściaków w powiązaniu nawet z innymi elementami typologicznymi, ale bez danych stratygraficznych.

Z litewskich stanowisk świderskich stosunkowo najwyraźniejsza jest sytuacja stanowiska Eiguliai I A i może I D. Ich wiek można odnieść do młodszego dryasu (jego początków?). Z tabelarycznych zestawień składu ich inwentarzy i materiału ilustracyjnego widać, że nie mieszczą się one dobrze w ramach wzmiankowanych schematów typologicznych. Budzi to sceptycyzm w odniesieniu do datowania przez autorkę poszczególnych stanowisk w oparciu o wnioski z analizy typologicznej oraz faktu występowania ich na drugim lub trzecim tarasie nadzalewowym. Zawadność tego kryterium uprzednio już podkreślono. Słuszną jest natomiast obserwacja, że elementy przypisywane pierwszej, najstarszej grupie, a mianowicie liściaki dwu-łątowe (wierzbowate) mają bardzo długi żywot.

Trzecia, najmłodsza grupa kultury świderskiej Litwy reprezentowana jest przez stanowiska, na których ma się uwidaczniać wpływ „nadałtyckiego magdalenieniu” (Raudondvaris I, Natiesai [Nacza] I, Kowno, ul. Birże, oraz Kaszetos i Girotaito — wybrane okazy). Wpływy te widzi autorka w skąpym łuskaniu stromy spodniej liściaków, w obecności w niektórych inwentarzach ostrzy wiórowych (niektóre przypominają formy jednozadziorowe — ryc. 74: 16-18) i liściaków o grubych masywnych trzpieniach (Lyngby?). Wskazane elementy nie są jednak tak jednoznaczne, aby można je było uznać za wpływ magdalenieniu. Obok bowiem liściaków skąpo łuskanych na spód, występują w tych inwentarzach okazy łuskane obficie, zjawisko częste na wielu stanowiskach świderskich. Wspomniane niby-jednozadziorce mogą być raczej odbiciem wpływów elementów greńskich, o ile nie stanowią aberantów liściaków trzpieniowych. Liściaki o masywnych trzpieniach mieszczą się też w granicach wielkości okazów spotykanych na innych stanowiskach świderskich.

Interesujące jest porównanie mapy ilustrującej rozprzestrzenienie stanowisk magdalenieniu (ryc. 5) z mapą dającą rozrzut stanowisk świderskich (ryc. 35). Uwidacznia ono, że zasięgi obu kompleksów pokrywają się. W obu wypadkach główny zasięg obejmuje prawobrzeże Niemna po dolinę Willi (Neris) z silną koncentracją w południowo-wschodnim rejonie Pojezierza Litewskiego. Zbieżność zasięgów obu kompleksów uzasadnia wyrażone wyżej przypuszczenie o możliwości penetracji elementów właściwych dla stanowisk „nadałtyckiego magdalenieniu” z obszaru Europy środkowej i tymi samymi drogami, jakimi penetrowały na Litwę elementy świderskie.

Z wyróżnionych w pracy grup etniczno-kulturowych późnego paleolitu Litwy najwyraźniej rysuje się kompleks świderski. Nie można mieć jednak pewności, z podanych wyżej przyczyn, czy zaproponowany przez autorkę jego podział na grupy jest słuszny. Kompleks magdaleński wyrażony jest słabiej i — jak to sugerowano — niekoniecznie reprezentuje „nadałtycki magdalenien”. Wydaje się, że zbyt mało uwagi zwrócono w omawianej pracy na wpływ elementów greńskich, bardzo wyraźnych w niektórych inwentarzach, np. Eżarinas 17.

Zastanawiający jest brak na obszarze Litwy pewnych stanowisk należących do grup tylczakowych, takich jak Witów (szałasy), Całowanie, Katarzynów, Tarnowa czy inne. Okazy tylcowe z Glynas 6 (ryc. 14) podobne są do szerokich tylczaków ze stanowiska Witów 10, ale zbyt szczupły inwentarz stanowiska litewskiego nie pozwala na szczególwsze porównania.

R. K. Rimantene, podobnie jak i niektórzy inni badacze, zwraca uwagę na występowanie stanowisk świderskich wieku holocenińskiego. Sytuacja ich na pierwszym tarasie nadzalewowym pozwala datować je najwcześniej na okres preboreal-

ny. Autorka wydziela je jako grupę stanowisk epipaleolitycznych. Stanowią one istotnie bezpośrednią kontynuację tradycji stanowisk późnoplejstocenijskich, znanych z poprzednich okresów. Znajduje to wyraz w sposobach uzyskiwania półsurowca krzemianego (wiórowe rdzenie dwupiętowe), jak też w typologii i morfologii pozostałych wytworów. Holocenijski wiek szeregu stanowisk o wyraznie „świdierskich” cechach na Litwie nakazuje ostrożność w datowaniu podobnych inwentarzy w Polsce.

W mezolitycznych materiałach Litwy autorka wyróżnia dwie duże jednostki kulturowe, a mianowicie kulturę maglemoską i tak nazwaną przez nią „kulturę mikrolityczno-makrolityczną”. Stanowiska maglemoskie nie są liczne, a przykładowym jest Maksymonis 4. Z kręgiem maglemoskim wiąże je grupa „ostrzy lancetowatych”, do której zaliczono takie typy zbrojników, jak półtylczaki z łuską i niełuską nasadą, trójkąty duże nierównoboczne, smukłe oraz segmenty (brak tych ostatnich w Maksymonis 4). Z pozostałych narzędzi duże drapacze odłupkowe oraz owalne ciosaki również odpowiadają inwentarzom znanym ze stanowisk duńskich. Upatrywanie więc analogii dla stanowisk typu Maksymonis 4 w kręgu maglemoskim wydaje się słuszne. Mniej uzasadnione jest natomiast porównywanie i nawiązywanie ich do stanowisk Star Carr i Klosterlund. Brak bowiem w Maksymonis 4 smukłych wiórowych przekłuwaczy, tak charakterystycznych dla inwentarza Klosterlund⁵. Również stosunki ilościowe w grupie zbrojników (ostrza lancetowate autorki) są tu inne, niż w obu tych wczesnomaglemoskich stanowiskach. Słuszniejsze byłoby nawiązywanie maglemoskich stanowisk litewskich do borealnej grupy Svaerdborg. Z kręgiem maglemoskim wiąże się też większość luźnych znalezisk wyrobów rogowych i kościanych Litwy.

Kultura mikrolityczno-makrolityczna rozwijała się na Litwie od schyłku borealu do końca okresu atlantyckiego. Trzy kolejne omówione w pracy etapy jej rozwoju wyznaczone są przez transgresje morza Litorinowego. W ciągu całego okresu tworzenia się tej kultury inwentarze jej stanowisk cechuje duża jednolitość. W młodszych zwiększa się ilość trapezów. Podstawowy człon tej kultury stanowić mają elementy będące bezpośrednim dziedzictwem tradycji miejscowych późnoplejstocenijskich grup kulturowych, przede wszystkim świderskiej. Jedną z bardziej charakterystycznych cech kultury mikrolityczno-makrolitycznej jest stała obecność na jej stanowiskach liściaków epiświdierskich (wykonywanych teraz z wiórów pochodzących z rdzeni jednopiętowych). W innych grupach narzędziowych obserwuje autorka stopniowe zmniejszanie się ich rozmiarów i zanikanie niektórych typów znanych z paleolitu i epipaleolitu (głównie w grupie rylców).

Jak wskazuje nazwa omawianej kultury, w inwentarzach jej uczestniczą też mikrolity. Są to półtylczaki, trójkąty smukłe (traktowane jako element międzykulturowy, przyswojony za pośrednictwem kręgu maglemoskiego) oraz łuskane, wiórkowe wkładki harpunów, którym towarzyszą regularne, najczęściej wąskie rdzenie o okrągłym poprzecznym przekroju („ołówkowe”). W tych ostatnich wytworach, podobnie jak i w pojawieniu się na Litwie trapezów, widzi autorka odbicie wpływów idących z południa lub wschodu.

Element makrolityczny stanowią ciosaki rdzeniowe związane najpewniej z kulturą maglemoską, choć nie wyklucza się także pochodzenia ich od tradycji świderskiej. Tak więc kultura mikrolityczno-makrolityczna jawi się autorce jako konglomerat kilku składników kulturowych, tworzący się na miejscu z dziedzictwa paleolitycznych grup kulturowych (głównie świderskiej) i oddziaływania na nie w

⁵ E. Brinch-Petersen, *Klosterlund-Hadsund-Bøllund*, „Acta Archaeologica”, t. XXXVII: 1966, s. 110.

ciągu mezolitu różnorodnych impulsów kulturowych. Nazwa „kultura mikro-
lityczno-makrolityczna” nie wydaje się jednak odpowiednia dla omawianych tu ma-
teriałów mezolitycznych Litwy. Mikrolity i narzędzia makrolityczne stanowią skład-
niki również innych kultur i grup kulturowych ówczesnej Europy. Ich obecność
nie wskazuje więc na specyfikę stanowisk litewskich. Podkreśla ją natomiast współ-
występowanie z nimi liściaków epiświderskich i łuskanych, wiórowych wkładek
harpunów lub ostrzy.

Kultura mikro-
lityczno-makrolityczna zajmuje zwartym zasięgiem południową
i środkową Litwę oraz zachodnią Białoruś. Przypuszczalnie sięgała ona też do
obwodu kaliningradzkiego i może nadbałtyckich rejonów północnej Polski. Północ-
na Litwa należała już do strefy wpływów kultury kundańskiej, której odrębność
w stosunku do kultury mikro-
lityczno-makrolitycznej autorka wyraźnie podkreśla.

Odmienny pogląd w tej sprawie przedstawił ostatnio S. K. Kozłowski, zalicza-
jąc stanowiska mikro-
lityczno-makrolityczne Litwy do kultury kundańskiej⁶. Wy-
prowadza on genezę tej ostatniej ze zmieszania się elementów świderskich z wpły-
wami syberyjskimi, niosącymi łuskane wkładki ostrzy, charakterystyczne rdzenie
do ich produkcji, znaczny udział wiórowych rylców łamańców i drapaczy wióro-
wych. Proces mieszania się obu wymienionych komponent miał zachodzić na obsza-
rze między dorzeczem górnej Wołgi a wschodnim Bałtykiem. Wydzielony przez
R. K. Rimantene kompleks mikro-
lityczno-makrolityczny autor ten traktuje jako gru-
pę litewską kultury kundańskiej. Jednak między rozpatrywanymi tu inwentarzami
krzemieniami południowej i środkowej Litwy, a opublikowanym dotąd materia-
łem z eponimicznego stanowiska Kunda-Lammasmägi widoczne są znaczne różni-
ce⁷. Wspólne im wiórowe wkładki strzał, występujące na obszarach leśnej strefy
Europy północno-wschodniej i wschodniej (łącznie ze strefą lasostepu), stanowią
element międzykulturowy, pozornie tylko unifikujący różne jednostki kulturowe
tych obszarów, często różne chronologicznie. Idea narzędzi wkładkowych nie była
obca późnoplejstocenijskim gromadom łowieckim Europy wschodniej. Geneza mezo-
litycznych wkładek spotykanych na tak rozległych obszarach może mieć więc róż-
ne źródła. Ich obecność na stanowiskach litewskich niekoniecznie wiąże się z kul-
turą kundańską, a pośrednio z wpływami syberyjskimi. Przypuszczenie autorki
o odrębności kultury kundańskiej i mikro-
lityczno-makrolitycznej znajduje potwier-
dzenie w wczesnoceramicznych materiałach litewskich. Zwraca ona bowiem uwa-
gę, że Litwa północno-zachodnia zajęta jest przez stanowiska z ceramiką narew-
sko-niemeńską, podczas gdy w południowo-wschodniej części kraju spotyka się
ceramikę górnoniemeńską (stanowisko Dubiczai 3, datowane radiowęglem na
3060±250 lat p.n.e.)⁸ z inwentarzem krzemieniem, stanowiącym bezpośrednią kon-
tynuację kultury mikro-
lityczno-makrolitycznej. Natomiast z ceramiką typu narew-
skiego występują wyroby kamienne wskazujące na tradycje kultury kundańskiej,

⁶ S. K. Kozłowski, *Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa 1972, s. 92-118.

⁷ R. Indrek, *Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien*, Sztokholm 1964, ryc. 6, 8-9, por. też L. Janits, *Novyje dannye po mezolitu Estonii*, „Materiały i Issledowanija po Archeologii SSSR”, t. 126, 1966, ryc. 4.

⁸ D. Ja. Telegin, *K voprosu o kul'turno-territorial'nom členenii i periodizacii neolitičeskich pamjatnikov Ukrainy i Belorussii*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, Nr 19: 1972, s. 9.

co uwidacznia się m. in. w użytkowaniu jako surowca kwarcu i innych skał krystalicznych⁹.

Jak już podkreślono wyżej, omawiana praca jest pierwszą tak szeroką publikacją najdawniejszych źródeł archeologicznych Litwy i zarazem próbą ich interpretacji dla odtworzenia pewnego odległego odcinka pradziejów tej części Europy. Przekonywające jest wydzielenie kilku jednostek (grup) kulturowych, podkreślenie długotrwałości na Litwie elementów świderskich (mazowskańskich), choć wewnętrzny, chronologiczny podział wyodrębnionych grup nie zawsze jest należycie udokumentowany. Niektóre jednostki zbyt pochopnie traktowane są jako etniczno-kulturowe.

Tak pełne przedstawienie pradziejów późnego plejstocenu i wczesnego holoenu, obszaru sąsiadującego z Polską od północnego wschodu, ma duże znaczenie dla polskich archeologów interesujących się tym odcinkiem pradziejów.

Maria Chmielewska

⁹ Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

1. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

2. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

3. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

4. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

5. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

6. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.

7. Janits, *op. cit.*, s. 122-123.